

IJTIMOYIY-GUMANITAR SOHADA ILMIY-INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILMIY METODIK JURNALI

ISSN 3060-5059

VOL.3 № 5

2026

KOLLOKATSIYA TUSHUNCHASI VA UNING LEKSIKOGRAFIK TADQIQOTLARDAGI O‘RNI

Mirzakbarova Zulayxo Ilhomjon qizi
Toshkent Amaliy fanlar universiteti, magistrant

Annotatsiya

Ushbu maqolada tilshunoslikning eng dolzarb muammolaridan biri bo‘lgan kollokatsiyalar, ularning tabiati va leksikografik manbalarda aks etish xususiyatlari tadqiq etilgan. Maqolada kollokatsiya tushunchasining mohiyati, uning frazeologizmlar va erkin so‘z birikmalaridan farqli jihatlari hamda zamonaviy lug‘atchilik amaliyotida, xususan, o‘zbek va jahon leksikografiyasida tutgan o‘rni tahlil qilingan. Shuningdek, matn korpuslari asosida kollokatsiyalarni aniqlash va lug‘atlarga kiritishning uslubiy masalalari yoritilgan.

Kalit so‘zlar: kollokatsiya, leksikografiya, kollokat, baza, komponent, frazeologiya, korpus lingvistikasi, lug‘atchilik amaliyoti.

ПОНЯТИЕ КОЛЛОКАЦИИ И ЕЁ МЕСТО В ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

Мирзақбарова Зулайхо Илхомжон қизи
Ташкентский университет прикладных наук, магистрантка

Аннотация

В данной статье исследуется одна из наиболее актуальных проблем языкознания — коллокации, их природа и особенности отражения в лексикографических источниках. Анализируется суть понятия «коллокация», её отличия от фразеологизмов и свободных словосочетаний, а также роль коллокаций в современной лексикографической практике, в частности, в узбекской и мировой лексикографии. Кроме того, освещаются методические вопросы выявления и включения коллокаций в словари на основе текстовых корпусов.

Ключевые слова: коллокация, лексикография, коллокат, база, компонент, фразеология, корпусная лингвистика, словарная практика.

THE CONCEPT OF COLLOCATION AND ITS ROLE IN LEXICOGRAPHIC STUDIES

Mirzakbarova Zulayxo Ilhomjon qizi
Tashkent University of Applied Sciences, Master's Student

Abstract

This article explores one of the most pressing issues in linguistics — collocations, their nature, and the characteristics of their representation in lexicographical sources. It analyzes the essence of the concept of "collocation", its distinctive features from phraseological units and free word combinations, as well as the role of collocations in modern lexicographical practice, specifically within Uzbek and global lexicography. Furthermore, the paper highlights the methodological aspects of identifying and incorporating collocations into dictionaries based on text corpora.

Keywords: collocation, lexicography, collocate, base, component, phraseology, corpus linguistics, dictionary practice.

Zamonaviy tilshunoslikda so‘zlarning matnda bir-biri bilan birikish qonuniyatlarini o‘rganish va ularni lug‘atlarda tizimli aks ettirish eng yetakchi yo‘nalishlardan biri hisoblanadi. Ma‘lumki, til egalari o‘z nutqida so‘zlarni mutlaq erkin tarzda emas, balki tilda mavjud bo‘lgan muayyan barqaror modellar va an‘anaviy bog‘liqliklar asosida biriktiradilar. Nutqiy jarayonda so‘zlarning bunday muntazam va odatiy tarzda birga kelishi tilshunoslikda kollokatsiya tushunchasi bilan ifodalanadi.

Kollokatsiya zamonaviy tilshunoslikning muhim terminlaridan biridir. Keng ma‘noda, kollokatsiya – bu ikki yoki undan ortiq so‘zning bog‘lanib kelishidir. Zamonaviy tilshunoslikda kollokatsiya turlicha ta‘riflanadi. Aksariyat ta‘riflar iboralarning semantik-grammatik hodisasiga asoslanadi [1].

Kollokatsiya zamonaviy tilshunoslikning muhim terminlaridan biridir. Kollokatsiya – bu ma‘lum bir so‘zning o‘ziga xos odatiy qo‘llanishidir. Kollokatsiya – o‘zaro bog‘liq bo‘lgan ikki va undan ortiq

soʻzlardan tashkil topgan ifodadir [2].

Kollokatsiyalarni oʻrganish va ularni lugʻatlarda toʻgʻri aks ettirish, ayniqsa, tillarni qiyosiy tadqiq etish, tarjima nazariyasi va xorijiy til oʻqitish metodikasida muhim amaliy ahamiyatga ega. Biroq oʻzbek tilshunosligida, xususan, milliy leksikografiyamizda kollokatsiyalarni alohida lisoniy birlik sifatida ajratish va ularni tizimli lugʻatlashtirish masalalari hali ham maxsus tadqiqotlarni talab etadi. Ushbu maqolada kollokatsiya tushunchasining nazariy asoslari va uning zamonaviy lugʻatchilikdagi oʻrni tahlilga tortiladi.

Chet el va oʻzbek olimlarining koʻplab lingvistik asarlari erkin boʻlmagan va barqaror soʻz birikmalarini oʻrganishga bagʻishlangan. Leksik va sintaktik izchillik xususiyatlariga ega boʻlgan birliklarning xilma-xilligi orasida bugungi kungacha til tizimida aniq oʻrin egallamagan va bir maʼnoli talqin qilinmagan kollokatsiyalar ajralib turadi. Ushbu lingvistik hodisaning mohiyati nomaʼlumligicha qolmoqda. “Kollokatsiya” atamasi XVIII va XIX asr olimlari G. Xarris, V. Fowler, J. Ridpath asarlarida uchraydi. Ular “kollokatsiya”ni leksik birliklarning chiziqli ketma-ket joylashuvi deb atashgan [3].

“Kollokatsiya” atamasi London tilshunoslik maktabi vakillari, xususan, G. Palmer va J.R. Firth nomlari bilan bogʻliq. 1933-yilda G. Palmer eng yaxshi oʻrganiladigan soʻzlarning ketma-ketligini “kollokatsiya” deb atashni taklif qilgan [4]. Olim kollokatsiyalarni erkin iboralardan alohida koʻrib chiqish kerakligini taʼkidlaydi, kollokatsiyalarning oʻz tasnifini taklif qiladi. Unda verbal, nominal va ravishli kollokatsiyalar asosiy toifalar sifatida ajratiladi hamda ularning xarakterli xususiyatlari tavsiflanadi.

1951-yilda J.R. Firth “kollokatsiya orqali maʼno” atamasini taklif qildi. Bu soʻzlarning muntazam kombinatsiyasini bildiruvchi mavhum tushunchadir. Biroq olim nechta soʻzni kollokatsiya deb hisoblash mumkinligini koʻrsatmagan. G. Palmer singari, J.R. Firth ham kollokatsiyalarni tasniflashga harakat qiladi. U “odatiy”, “umumiy” va “odatdagi” kollokatsiyalarni ajratib, ularni “noyob”, “texnik”, “shaxsiy” va “normal” kollokatsiyalar bilan taqqoslaydi [5].

Keyinchalik J.R. Firth “kollokatsiya” atamasining mavhum taʼrifidan chetga chiqadi va yangi taʼrifni shakllantiradi: kollokatsiya – bu “odatiy kompaniyadagi soʻzlar”. Oddiyroq aytganda, kollokatsiya ikki yoki undan ortiq soʻzning nutqda odatda birga kelishga moyilligidir. Masalan, ingliz tilidagi “fast food” birikmasi kollokatsiya hisoblanadi, biroq maʼnodosh boʻlsa-da, “quick food” tarzida qoʻllash til tizimi uchun gʻayritabiyy tuyuladi. Xuddi shuningdek, oʻzbek tilida ham “kuchli yomgʻir” deymiz, lekin “katta yomgʻir” yoki “ogʻir yomgʻir” birikmalari nutqiy meʼyorga unchalik mos kelmaydi.

R. Karterning fikriga koʻra, kollokatsiya – bu ibora boʻlmagan, ammo strukturaviy va semantik cheklovlariga ega boʻlgan birikmadir [6]. M. Uells kollokatsiyalar va maqollarni iboralarning kichik sinfi sifatida tasniflashni taklif qilgan [7]. H. Shutze va K. Manning kollokatsiyani ikki yoki undan ortiq soʻzlardan iborat boʻlgan, narsalarni ifodalashning umumiy qabul qilingan usuliga mos keladigan ifoda sifatida tushunadilar [8].

Rus tili materiallari boʻyicha kollokatsiyani oʻrganishga bagʻishlangan birinchi ish Ye.G. Borisovanning monografiyasidir [9].

Shunday qilib, xorijiy tilshunoslikda kollokatsiyaning aniq taʼrifi mavjud emas. Bir tomondan, kollokatsiya ayrim soʻzlarning boshqa soʻzlar bilan doimiy birikishi va birga qoʻllanishi deb hisoblanadi. Boshqa tomondan, kollokatsiya oʻzining semantik va sintaktik xususiyatlariga koʻra kognitiv birlikka oʻxshash soʻzlarning barqaror birikmasidir.

Klassik oʻzbek tilshunosligida professor M. Mirtojyev soʻzning birikuvchanlik imkoniyatini uning semantik strukturasiidagi semalar belgilashini koʻrsatgan edi. Masalan, oʻzbek tilida “suv” soʻzi bilan “ichmoq”, “ariq” soʻzi bilan “oqmoq” feʼllarining birikishi lisoniy qonuniyatdir.

Kollokatsiyalar grammatik va leksik jihatdan toʻgʻri iboralardir. Bunday iboralar barcha tillarda mavjud. Idiomalardan farqli oʻlaroq, kollokatsiyalar keng tarqalgan. Kollokatsiyalar, odatda, kompozitsion toponimlar, antroponimlar va boshqa koʻp ishlatiladigan nomlarni ham oʻz ichiga oladi. Kollokatsiyalar sintaktik jihatdan quyidagilarga boʻlinadi:

1. feʼlli (taʼsir qilish, oʻzgarishlar qilish, yomgʻir yogʻishi);
2. nominal (otli) (yuqori harorat, oʻsib borayotgan taʼsir).

Oʻz maʼnosini saqlaydigan soʻz kalit yoki erkin komponent deyiladi. Erkin komponent nutq hosil qilishning odatdagi qoidalariga muvofiq hosil qilinadi, yaʼni ifodalangan maʼnoga qarab tanlanadi.

Leksikografik tadqiqotlarda eng murakkab masalalardan biri kollokatsiyalarni frazeologik iboralar va mutlaq erkin soʻz birikmalaridan chegaralab olishdir. Bu farqlanishni quyidagi uch bosqichli model orqali tasavvur qilish mumkin:

- Erkin soʻz birikmalarida har bir soʻz oʻzining mustaqil lugʻaviy maʼnosini saqlab qoladi va

ularning birikish imkoniyati oʻta keng (masalan: qizil olma, yangi kitob, baland bino).

- Frazologizmlarda komponentlar butunlay koʻchma maʼnoga koʻchadi, ularni qismlarga ajratib boʻlmaydi va maʼno yaxlitlikdan kelib chiqadi (masalan: koʻz yugurtirmoq, burni koʻtarilmoq).

- Kollokatsiyalar esa ushbu ikki qutb oʻrtasida joylashgan oraliq (gibrid) hodisadir. Ularda soʻzlar oʻz maʼnosini yoʻqotmaydi, lekin anʼanaviy nutqda bir-biri bilan mahkam bogʻlangan boʻladi. Masalan, “taʼziya izhor etmoq” birikmasida soʻzlar oʻz maʼnosida qoʻllangan, biroq “taʼziya” soʻzi bilan koʻproq aynan “izhor etmoq” feʼlining qoʻllanishi anʼanaga aylangan.

Hozirgi kunda kollokatsiya korpus lingvistikasida keng qoʻllanadi. Bunda kollokatsiya tushunchasi anʼanaviy lingvistika bilan solishtirilganda ancha soddalashtirilgan. Bu yondashuv tadqiqotchilar tomonidan statistik yondashuv deb ataladi.

Kollokatsiyalar korpus lingvistikasida barqaror soʻz birikmalari deb belgilanadi. Bunday statistik barqaror soʻz birikmalari ham frazeologizatsiyalashgan, ham erkin boʻlishi mumkin. Qayd etish kerakki, kollokatsiya iboraga aynan oʻxshash emas, u anʼanaviy idiomadir. Kollokatsiya, odatda, soʻz maʼnolarining oʻzgarishi natijasida hosil boʻladi. Uning asosiy xususiyati — soʻz birikmalarida biror komponentning leksik maʼnosini saqlab qolishidir [8].

Leksikografiya (lugʻatchilik amaliyoti) soʻzlarni shunchaki alohida roʻyxat shaklida berish bosqichidan allaqachon oʻtib boʻlgan. Zamonaviy lugʻatlarning asosiy vazifasi — soʻzning jonli nutqdagi real hayotini va uning boshqa birliklar bilan munosabatini koʻrsatib berishdir. Aynan mana shu nuqtada kollokatsiyalar leksikografiyaning markaziy obyektiga aylanadi.

Anʼanaviy lugʻatlarda (masalan, izohli yoki ikki tilli lugʻatlarda) kollokatsiyalar koʻpincha illyustrativ misollar (matnli iqtiboslar) ichiga yashiringan boʻladi. Ammo bu yondashuv til oʻrganuvchi yoki tarjimon uchun yetarli emas. Zamonaviy leksikografiyada quyidagi muammolar dolzarb hisoblanadi:

1. **Lugʻat maqolasining tuzilishi:** bosh soʻz (baza) ostida uning barcha potensial kollokatlarini tizimli guruhlash (masalan, feʼli, sifatli yoki otl kollokatsiyalar kesimida).
2. **Korpus leksikografiyasining imkoniyatlari:** bugungi kunda lugʻat tuzuvchilar kollokatsiyalarni oʻz subyektiv sezgilariga tayanib emas, balki matnlar korpusi (Corpus Linguistics) asosida, maxsus statistik oʻlchovlar (MI – Mutual Information, T-score) yordamida aniqlamoqdalar. Bu esa lugʻatlarning haqqoniyligini taʼminlaydi.
3. **Maxsus kollokatsiya lugʻatlari:** jahon amaliyotida *Oxford Collocations Dictionary* kabi oʻnlab yirik lugʻatlar mavjud boʻlib, ular faqat soʻz birikuvchanligiga bagʻishlangan. Oʻzbek tilshunosligida ham mana shunday ixtisoslashgan lugʻatlarni yaratish ehtiyoji kun tartibida turibdi.

Uzoq muddatli tadqiqotlarga qaramay, kollokatsiya mustaqil lingvistik hodisa sifatida hali toʻliq oʻrganilmagan. Uning lingvistik birlik sifatidagi maqomi, kelib chiqishi, xususiyatlari va funksiyalari kabi masalalar toʻliq aniqlanmagan. Tilshunoslar hozirda ushbu masalalarni, shuningdek, kollokatsiyalarni tasniflash, ularni tarjima qilish va matnlardan ajratib olish muammolarini oʻrganmoqdalar. Biz kollokatsiyalarning frazeologik birliklar bilan oʻziga xos umumiy xususiyatlarga ega ekanligi haqidagi fikrni qoʻllab-quvvatlaymiz. Kollokatsiya erkin maʼnoga ega soʻzni oʻz ichiga olganiga qaramay, har safar yangidan yaratilmaydi, balki ona tilida soʻzlashuvchi tomonidan tayyor shaklda takrorlanadi. U tarkibiy qismlarining kombinatsiyasidagi muntazamlik, shuningdek, barqarorlik bilan tavsiflanadi. Shuning uchun kollokatsiyalarni frazeologiya kontekstida koʻrib chiqish oʻrinlidir.

Kollokatsiyalarni leksikografik tadqiq etish milliy til tizimining ichki qonuniyatlarini, soʻzlarning semantik valentligini va nutqiy madaniyatni belgilashda muhim poydevor hisoblanadi. Oʻzbek tili leksikografiyasida kollokatsiyalarni tizimli oʻrganish va kelgusida alohida “Oʻzbek tili kollokatsiyalari lugʻati”ni yaratish quyidagi amaliy natijalarni beradi:

- Birinchidan, ona tili va xorijiy tillarni oʻqitishda talabalarning sunʼiy yoki gʻayritabiiy birikmalar tuzishining oldini oladi, nutqiy ravonlikni taʼminlaydi.
- Ikkinchidan, mashina tarjimasini va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) kabi kompyuter lingvistikasi dasturlari uchun aniq algoritmik baza yaratadi.
- Uchinchidan, milliy izohli va tarjima lugʻatlarining sifat darajasini jahon andozalari darajasiga olib chiqishga xizmat qiladi.

Klassik tilshunosligimizdagi leksik valentlik nazariyasi va turgʻun birikmalar tasnifini zamonaviy korpus lingvistikasining yutuqlari bilan qiyosiy oʻrganish shuni koʻrsatadiki, kollokatsiyalar til tizimida mutlaq erkin soʻz birikmalari bilan sof koʻchma maʼnoli frazeologizmlar oʻrtasidagi konseptual oraliq hududni tashkil etadi.

Kelgusida oʻzbek tili lugʻatchilik amaliyotida sohalar va uslublar kesimida soʻzlarning

birikuvchanlik imkoniyatlarini ko'rsatuvchi mustaqil "O'zbek tili kollokatsiyalari lug'ati"ning konseptual modelini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan hisoblanadi. Ikki tilli lug'atlarni tuzishda komponentlarning milliy-madaniy kollokativ mosligini tizimli ravishda berib borish tarjimadagi konseptual xatoliklar va sun'iy kalkalashning oldini oladi. Shuningdek, ushbu yo'nalishdagi tadqiqotlar kompyuter lingvistikasi dasturlari, sun'iy intellekt modullari va mashina tarjimasi algoritmlari uchun o'zbek tili kollokatsiyalarining raqamli bazasini shakllantirishda muhim poqdevor bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Борисова Е.Г. Коллокации. Что это такое и как их изучать. – Москва: Филология, 1995. – 288 с.
2. Gulyamova Sh.Q. O'zbek tili semantik analizatorining lingvistik asoslari: filologiya fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi. – Farg'ona, 2022. – B. 112–114.
3. Сысоев П.В. Лингвистический корпус, корпусная лингвистика и методика обучения иностранным языкам // Иностранные языки в школе. – 2010. – № 5. – С. 12–21.
4. Eshmo'minov A. O'zbek tili milliy korpusining sinonimlar bazasi: filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi. – Qarshi, 2019. – B. 114–115.
5. Ягунова Е.В., Пивоварова Л.М. Природа коллокаций в русском языке. Опыт автоматического извлечения и классификации на материале новостных текстов // Научно-техническая информация. Серия 2: Информационные процессы и системы. – 2010. – № 4. – С. 31–40.
6. Abildinova J.B., Barasheva D.E., Vlavatskaya M.V. va boshqalar. Zamonaviy dunyoning ko'p madaniyatli makonida tilshunoslik masalalari: monografiya. – Novosibirsk: CRNS nashriyoti, 2018.
7. Benson M., Benson E., Ison R. The BBI Combinatory Dictionary of English: A Guide to Word Combinations. – Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1986. – 322 p.
8. Cruse D.A. Lexical Semantics. – Cambridge: Cambridge University Press, 1986. – 310 p.
9. Firth J.R. Modes of Meaning // Papers in Linguistics 1934–1951. – London: Oxford University Press, 1957. – P. 190–215.
10. Krishnamurthy R. (ed.). English Collocation Studies: The OSTI Report (new edition of Sinclair J., Jones S., Daley R. English Lexical Studies). – Birmingham: University of Birmingham Press, 2003.